

EHL MARTIN: **GLOBALIZACE PRO A PROTI**

Praha, Academia, 2001

ZDENKA ANTALÍKOVÁ

Kniha s názvom *Globalizace pro a proti* je jednou z mála publikácií na danú tému, ktoré sa na slovenskom knižnom trhu vyskytujú. V tomto kontexte je prínosné, že táto publikácia je dielom českého novinára a pedagóga na Plzeňskej univerzite Martina Ehla, ktorý otvára tému autorsky nepodchytenú v slovenskom priestore. Podkladom pre text sa stala jeho dizertačná práca o globalizácii a politickej kultúre, ktorú obhájil v roku 1999 na Fakulte sociálnych vied Karlovej univerzity.

Ehl sa na 185 stranách snažil zachytiť všetky oblasti, do ktorých globalizácia zasahuje. Preto je kniha tematicky rozdelená do desiatich kapitol, v ktorých autor zasadzuje problematiku globalizácie do širších súvislostí a kontextov. Výsledkom je tak trochu povrchné informovanie o prejavoch globalizácie, keďže hlbkovo analyzovať taký fenomén, akým je globalizácia z hľadiska ekonomie, politiky, ekológie, náboženstva a iných oblastí na takom malom priestore, je takmer nemožné. Ehl prelietava z jednej kapitoly do druhej, v každej otvorí istý problém, ktorý však nespracuje dostatočne, a preto nedokáže zachytiť celú šírku akademického diskurzu, ktorý sa tomuto oboru venuje. Publikácia tak vytvára dojem, že autor len rozpráva o globalizácii, vždy z iného pohľadu a stručne. Istým problémom je aj redakčné spracovanie. V dvoch úvodných kapitolách sa často spomína odkaz „o tom v kapitole.“, „o tom více později.“, čo čitateľa ruší. Dojem z knihy je rozkúskovaný.

Z celej publikácie vyznieva ambícia, aby si ju prečítali aj laici (alebo len laici?), ktorá môže zdôvodňovať spomínanú informatívnosť textu, nie jeho analytickosť. K tomuto dojmu prispieva aj autorov osobitný štýl, väčšmi populárny ako odborný.

Miestami strieda odbornú terminológiu s hovorovým jazykom. Píše skôr populárno-publicisticky. V celom texte používa množstvo praktických príkladov, ktoré neodborníkovi pomôžu pochopiť prejavy a fungovanie globalizácie. Autorovým zámerom je práve snaha priblížiť globalizáciu, vnímať ju ako súčasť čitateľovho života.

Naznačuje ju hneď úvodná kapitola, kde Ehl predstavuje globalizáciu ako realitu, ktorá sa dotýka každého z nás, no je „*ne příliš jasným pojmem*“. Preto si autor dáva neľahkú a ojedinelú úlohu svojou knihou „*aspoň lehce poodrhnout závoj temna ... a být pouze počátečním pokusem na dlouhe ceste k sblížení českého člověka s globalizací*“. Záverečná časť citácie indikuje akúsi previazanosť publikácie s domácim publikom. Prejavuje sa tiež používaním explanačných príkladov z českého prostredia, ale aj pomerne častou citáciou českých autorov (D. Brzica, O. Krejčí, B. Hnízdo, E. Gellner a iní). Druhá kapitola má názov definičný (Globalizace je když...). Práve pri analyzovaní istého fenoménu je dôležité presné vymedzenie termínu a jeho znakov, aby bolo každému jasné, o čom sa diskutuje. Bezpodmienečne to platí aj pre recenzovanú publikáciu. Ehl predkladá pozitívne aj negatívne pohľady na globalizáciu a snaží sa čitateľovi priblížiť, aká globalizácia je, no nie čo je globalizácia. Autor v texte podotýka, že na definíciu globalizácie si „*netroufne ani renomovaná Encyklopedie Britannica*“, a preto „*nezbývá nic víc než vzít odvahu....*“, a chce ju teda ponúknuť on sám. V závere však konštatuje, že jeho definícia nie je uspokojivá „*....a navíc na začátku kapitoly přece nikto nesliboval, že vyčerpávající definici, z níž by měla radost vaše třídní na základní škole, dostanete. Pokuste sa o ni sami, vždyť i svoboda vybrat si je jednou z možných definic globalizace*“. Ehl teda už v úvode pri definícii zlyhal.

Nasledujúcou kapitolou šartuje autor sériu kapitol o rôznych oblastiach, kde sa

globalizácia prejavuje. Adekvátne dôležitosťou je prvá ekonomická, v ktorej sa venuje problémom špekulatívneho kapitálu, globálnej ekonomickej elite, trom svetovým ekonomickým inštitúciám, ktoré sú cieľom kritiky ľavicových intelektuálov. Tých, ako aj marxistov, autor spomína (cituje hlavne I. Walesteina), čo je pochopiteľné, no priestor pre priaznivcov svetovej ekonomiky je značne menší. Takému prejavu globalizácie vo sfére ekonomiky, akými sú nadnárodné korporácie, venuje Ehl len päť krátkych odstavcov. Povrchne sa dotkne aj problematiky Severu a Juhu, bohatých a chudobných krajín, kde absentuje aspoň odvolanie sa na štatistické údaje svetových organizácií, ktoré krajiny patria do jednej či druhej skupiny štátov. Kapitola sa končí normatívnymi vyjadreniami, že „*nádej spočíva v tom, že si bohatší uvedia svoju zodpovednosť a budú jednat rozvážne a chudší sa naučia bez zvyšku využívať svoje možnosti*“. Vo štvrtjej, politickej kapitole, sa venuje globalizácií politiky, ktorú chápe ako demokratizáciu v zmysle rozširovania noriem liberalizmu Západu. Tvrdí, že je to ťažké, ak vôbec možné. Dotýka sa problému Organizácie Spojených Národov ako globálnej inštitúcie, ktorú chápe ako prisluhovača, pomáhača USA, ktoré ju využívajú, keď im to vyhovuje. Preto navrhuje reformu OSN, no samozrejme, opäť nepodáva konkrétny spôsob. Záverom však tvrdí, že OSN zostane „*hlavným nástrojom, ktorým sa euroatlantická civilizácia bude snažiť šíriť liberálnu demokraciu a propagovať ju ako najlepšie možné riešenie pre politickú ideológiu štátu*“. Na túto kapitolu nadväzuje kapitola demokratická, kde reflektuje skutočnosť, do akej miery sú jednotlivé kontinenty demokratické. V šiestej kapitole sa na dopady globalizácie pozerá cez ekológiu. Za globálne problémy považuje klimatické zmeny, ochranu prírodných zdrojov, zachovanie biologickej rozmanitosti, populačné problémy. Tieto problémy však narážajú na ekonomické záujmy a ochranu

národných záujmov. Nasledujúcou kapitolou o náboženstvách otvára autor Pandorinu skrinku, kde sa okrem iného pokúša definovať vzťah kresťanskej a moslimskej civilizácie. Ehl však skrinku len otvoril, čosi z nej povyhadzoval, nakoniec ju nechal otvorenú a vyhodene veci na zemi. Rovnako sa nevyhol zovšeobecňujúcim tvrdeniam ako „*islám bojuje nejen s modernizácií ... islám vidí v sobě spasitele*“. Ôsma kapitola sa venuje mediálnej oblasti. Koncept globálnych masových médií je podľa Ehla veľmi sporný, pretože v rôznych médiách dochádza k selekcii informácií, obsah je ovládaný a prístup všetkým ľuďom k všetkým médiám a informáciám nie je rovnaký. Predposlednú kapitolu s názvom „*Slabý světový četník*“ venuje autor postaveniu Spojených štátov amerických vo svete. Je dôležité, že autor túto tému neobišiel, pretože USA sa v širšej verejnosti vnímajú ako zdroj a motor globalizácie. Bohužiaľ, Ehl nedokázal načrtnúť dôslednú čiaru medzi globalizáciou a amerikanizáciou. Popisuje vplyv USA na svetové dianie nielen v politickom, ale aj kultúrnom a spoločenskom kontexte, hoci to nie je nová skutočnosť. Populárne tvrdenia typu „*znalosť mapy je historickou a praktickou nutnosťou Stredoevropana, pro průměrného Američana nikoliv.*“ a „*Američané jsou víc při tele než vaše herecké idoly.*“ môže na čitateľa síce zapôsobiť, no pre diskusiu o globalizácii nemajú žiadny význam. V záverečnej kapitole Ehl zhrnie všetky dôležité poznatky z predošlých kapitol, keďže na tomto mieste chce, aby si čitateľ správne odpovedal na otázku položenú v úvode „*Máme sa báť alebo tešiť?*“. Tým, ktorí nie sú spokojní s jeho výkladom, ponúka autor jeden z tisícok scenárov vypracovaných na svete (4 varianty podľa J. Rousenaua). Na záver Ehl vyzýva k zmene vnímania globalizácie ako jednostranného toku smerujúceho k politickej centralizácii v severnom Atlantiku, o ktorú sa môžeme pričiniť aj my sami.

Autor sa vo svojej publikácii snažil vy-menovať všetky za a proti, ktoré v debata o globalizácii zaznievajú. Často cituje odborné názory, no aj tie používa ako zdroj informácii, ktoré ukazujú, čo všetko sa už o tomto fenoméne vie. Najviac citovaným autorom je Samuel P. Huntington, o ktorom sa v úvode Ehl vyjadril, že s jeho názormi možno do veľkej miery nesúhlasíť. Podstatným problémom je však to, že autor neuvádza pramene alebo ich uvádza neúplne, platí to aj pri štatistikách a výsledkoch výskumov. Vlastného názoru či polemiky s názormi iných sa v Ehlovej práci nedočkáme, čo je veľkým nedostatkom celého textu.

Hoci kniha neprináša nič nového a je len pripomenutím všetkého známeho, novinárovo rozhodnutie publikovať prácu v českých pomeroch zatiaľ nespracovanú, je chvályhodné. Publikácií by určite pomohlo, keby sa autor nebál a pomenoval by globalizáciu a jej dopady vlastnými slovami a nespoliehal by sa na vysvetlenia iných vedcov. Napriek tomu možno konštatovať, že autorov cieľ, priblížiť jedno cudzojazyčné slovíčko laikovi, sa naplnil. Český občan sa vďaka tejto knihe väčšmi zblížil s globalizáciou.

AMARTYA SEN: ETIKA A EKONOMIE

Praha, Vyšehrad, 2002

MATÚŠ BENKOVIČ

Táto kniha je podnetnou, koncentrovanou a najmä zrozumiteľnou kritikou ekonomie hlavného prúdu, ktorá je založená na predpoklade správania motivovaného vlastným záujmom. Má iba 120 strán doslova nabitých hlbokými analýzami stavebných kameňov modernej ekonomickej teórie (a ekonomiky). Tieto kamene autor nemilosrdne očisťuje od krehkých nánosov súčasnej ekonomickej „vedy“, ba niekedy sa

pozrie aj pod ne. Očistené kamene potom spája maltou vlastnej výroby, ktorej sa nedá uprieť vysoký stupeň objektivity. Dôležité je, že výsledok dobre drží pokope.

Profesor Sen, nositeľ Nobelovej ceny za ekonómiu z roku 1998, je nazývaný „svedomím svojej profesie“. Jeho svedomitá kritika sa nesie v konštruktívnom duchu podľa výroku: „*Nemám v úmysle odpísať všetko, čo už bolo dosiahnuté, alebo čo sa práve darí dosahovať, rozhodne však hodlám požadovať viac.*“ (s. 19).

Ak sa štandardný ekonóm stretne s pojmom morálka či etika, pravdepodobne mu ani nenapadne, že pôjde o jeho odbor. Táto kniha je práve o tom: o absencii etiky v ekonómii. Sen v nej dokazuje, že skutočné ľudské správanie je, *a preto by malo byť*, ovplyvňované etickými úvahami. Z jeho stručnej a názornej analýzy ľahko pochopíme, prečo by nám mala prekážať absolúcia egoistickej chamtivosti (vyskytujúca sa v istej miere aj u nás), ktorá je základným predpokladom súčasnej ekonomie a zároveň pokusom o opis skutočného ľudského správania. Pochopíme tiež, prečo, ako a kam by sme sa mali (by nás mali) nasmerovať. Dáva to totiž zmysel, smerovať inam, keď „toto“ nie je ono.

Senova argumentácia je presvedčivá. Ekonóm zvyknutý na (neo)klasickú ekonomickú argumentáciu typu: toto spôsobuje tamto, tamto spôsobuje hento, sa s trochu intelektuálnej cti poľahky ocitne na druhej strane barikády. Sen váhu svojho precízneho a systematického výkladu umne rozkladá na mnohé opory: od Aristotela cez indickú Arthašástru až po najnovšie diela teoretikov z každého rožku humanitných vied.

Sen predkladá svoje argumenty s ľahkosťou skúseného bádateľa a zároveň s presnosťou stroja. Skreslenú interpretáciu Smithovho Bohatstva národov odhaľuje a napráva, akoby nebolo nič jednoduchšie. Ak sa Sen čuduje odklonu ekonomie od svojej vlastnej histórie, keď bola jednou

z vetiev etiky, čudujeme sa s ním. A už vôbec nám nejde do hlavy, ako to, že ekonómovia si nekladú sokratovskú otázku „Ako žiť?“, a že ju vo svojich teóriách (to zistíme po hlbšej analýze) ignorujú. Poukázáním na tieto „zjavné“ problémy sa otriasa celý ekonomický chrám – Sen odhaľuje, že stojí na stračeji nožke.

Senove námietky najprv smerujú proti definícii maximalizácie vlastného záujmu ako racionálneho správania, ako aj proti definícii maximalizácie vlastného záujmu ako motívu skutočného správania ľudí, ktoré kritizuje štýlom zhrnúť–rozdupať. Uzná síce, že takéto definície môžu byť produktívne ako definície modelu, ale prekáža mu, že takýto model sa tvári ako skutočnosť – že je „modelová“ ekonómia vystavaná na svojich obmedzeniach. Významnosť tvrdenia, že ľudia sú egoisti a majú byť egoisti, pretože je to všeobecne priaznivé, sa scvrkáva, ak sa podrobí kritike, a ak sa poskytnú teoretické i praktické alternatívy.

Výrazným motívom, ktorý sa vinie celou knihou je Senova nechúť prijať metodológiu „pozitívnej ekonómie“, ktorá sa vyhýba normatívnej analýze a má sklon definovať v príliš úzkych a jednoduchých termínoch. Na základe toho Sen zdôvodňuje potrebu analýzy (spoločenských) cieľov ako takých a z princípu sa odmieta sústreďovať na efektívne prostriedky použité na dosahovanie „neefektívnych“ cieľov. Sen tak načrtáva cestu, ktorou by sa ekonómia mala uberať, aby sa neocitla v začarovanom kruhu. Kým Einsteinovi stačila malá anomália na to, aby preformuloval Newtonove zákony fyziky, v ekonómii sú anomálie často také veľké, ba až obudné, že ich prehliadame ako samozrejmosť. A komplexnejšia teória je pritom potrebná ako soľ.

Takou samozrejmosťou je napríklad „ekonómia blahobytu“ či pojem „Paretova optimalita“ – takéto ciele dnes majú ekonómovia zadané z definície. Podľa Senovho názoru sú oba tieto ciele vo svojej súčasnej podobe sporné; Sen pri Paretovom optime

poukazuje na aspekt prerozdeľovania a odkazuje nás na Johna Rawlsa, čo nám naznačí jeho „spravodlivý“ postoj k ekonómii – ten je ústredným motívom jeho úvah. Analýza ďalej vyúsťuje do kritiky welfaristického konceptu práve kvôli jeho pochybným základom. Základy či predpoklady všeobecne sú pre Senovu kritiku veľkým lákadlom, jeho závery sú však o to prijateľnejšie. Jedným z jeho najdôležitejších záverov je, že etické úvahy vplyvajú na voľby ľudí, a tak by bolo rozumné vplyvať na tieto etické súdy samotné. A ukazuje aj spôsob ako: „*Morálne prijatie práv (obzvlášť tých práv, ktoré sú cenené, podporované a nielen rešpektované formou obmedzenia) môže viesť k systematickému odchýleniu od konania motivovaného vlastným záujmom*“ (s. 50).

A ukazuje aj prečo sa odchyľovať od konania motivovaného výlučne vlastným záujmom: blahobyť, ktorý Sen obhajuje, nie je založený na subjektivistickej etike, tak ako sme sa ho naučili vnímať, ale je „*nesporne vecou hodnotenia*“ (s. 43); tu už neplatí staré ekonomické porekadlo, že vlastný úžitok svätý prostriedky a ciele. Navyše, pluralita hodnotenia nie je problém, ak máme dobrý model rozhodovania. Sen tak zákonite prichádza do stretu s utilitaristickou koncepciou človeka, ktorej dominantnosť možno v rámci ekonómie blahobytu spochybniť a zistiť, že je „*príliš úzka a nevyhovujúca*“. Pri tejto príležitosti Sen ukazuje, čo treba z teoretického hľadiska zahrnúť do economickej analýzy a čo možno vynechať. Miestami tak vyvoláva dojem, že je nutné vytvoriť križovatku všetkých ciest, po ktorých sa humanitné vedy vydali.

Záverom svojej knihy Sen uvádza možnosti aplikácie „nového“ prístupu k ekonómii. Dotýka sa teórie hier a iných situácií, keď je vo vysvetleniach súčasná ekonomická teória v koncoch. Odmieta tendencie ekonómov vysvetliť početné anomálie skutočného ľudského správania ako „chyby“ mimo zastrešujúceho teoretického hľadiska

v podobe maximalizácie vlastného záujmu.

Senova kniha výborne demonštruje potrebu podrobnejšej, až interdisciplinárnej analýzy v ekonómii spolu s potrebou alternatívnych ekonomických kritérií s ohľadom na blahobyť, pričom zdôrazňuje, že normy a správanie by mali byť integrované hlbšie do ekonomickej teórie a poskytuje prostriedky, ako to docieľiť. Ako vraví – riešenie nebude jednoduché, ale bude lepšie.

Môžeme mu vyčítať len jediné: veľmi dobre vie, že by mohlo byť lepšie, ale – ako to prakticky docieľiť? A vôbec – nie sme (zatiaľ) príliš prízemní na to, aby sme chceli *naše dobro*?

**MICHEL-ROLPH TROUILLOT:
SILENCING THE PAST: POWER
AND THE PRODUCTION
OF HISTORY**

Boston, Beacon Press, 1995

PETER DRÁČ

„Chcel by som odmietnuť naivné tvrdenie, podľa ktorého sme väzňami vlastnej minulosti, rovnako ako zhubné utvrdzovanie sa v tom, že história je čokoľvek, čo si zmyslíme.“

(Trouillot, XIX)

Čo nám už len pomôžu haitské dejiny pri objasnení našej minulosti! V čom môže akýsi Trouillot inšpirovať geograficky i kultúrne tak vzdialených slovenských kolegov...!! Začnime zľahka:

Vedeli ste, že Sans Souci nestojí meravo v Postupime, ale neustále žije v kolektívnej pamäti ako statočný plukovník v oblasti pár tisíc kilometrov od brandenburského mesta, v Karibiku? Pritom tento plukovník svojho času vôbec nebol *sans souci*, bezstarostný – on totiž (spolu)oslobodzoval svojich ostrovných druhov spod francúzskej koloniálnej nadvlády...

Teraz trochu pritrvdíme: haitská revolúcia

bola prvým úspešným národnooslobodzovacím bojom na svete. Ba čo viac, revolučné pnutie na karibskom ostrove umožnilo národnú revolúciu v svetových dejinách...

Takýchto nabubrených tvrdení možno nájsť v monografii Michela-Rolpha Trouillota – *Silencing the Past. Power and the Production of History* – oveľa viac. Bolo by nielen zbytočné ich tu vysvetľovať, ale vzhľadom na omnoho silnejšie impulzy, ktoré Trouillotova práca ponúka, pôsobilo by to priam dehonestujúco.

Trouillot napísal svoju útlú, britkú štúdiu hneď v dvoch rovinách. Na jednej strane originálne prispieva do existujúcej historiografie o haitskej revolúcii *výrobou* novej interpretácie udalosti. Autor však zároveň vyhodnocuje podmienky *výroby* historických narácií ako takých. Je teda narátorom aj metanarátorom súčasne. Spojivom v takejto historiografickej schizofrénii je potom preňho koncept *history production*, teda výroby či produkcie histórie ako celku.

Ak ešte nie je zjavná Trouillotova filozoficko-metodologická inšpirácia, odporúčam nepúšťať sa hneď do čítania jeho knihy, ale pohrať sa najprv vo filozofickej knižnici na poličkách s písmenom „F“. Aspoň rámcová znalosť diela Michela Foucaulta je totiž nutnou prerekvizitou pre plnokrvné čítanie haitského historika.

A naozaj: skúmanie štruktúrnych podmienok vzniku určitej historickej narácie, teda pohľad na produkciu histórie z metaperspektívy spája Trouillota práve s francúzskym filozofom. Obaja vedia, že historická vedomosť nečaká na svoje intelektuálne odkrytie v hotovej podobe, ale že sa aktívne vytváraná v priebehu intelektuálnych snáh o uchopenie toku udalostí a ich vtesnanie do zmysluplných dejín. Čo pritom obaja autori zdôrazňujú, sú početné obmedzenia, na ktoré interpretátor minulých udalostí naráža pri svojej snahe o výrobu narácie.

Trouillot efektívne rozpracováva foucaultovskú teóriu diskurzu v oblasti historiografického bádania, aby v ňom špecifikoval jed-

nak externé mocenské ako aj vnútrodis-
kursné vplyvy a obmedzenia. Na konkrét-
nom príklade haitskej revolúcie tak ilustruje,
ako sa z niektorých udalostí vyrábajú fakty
a ako sa zároveň z iných stávajú ne-fakty
(výroba zdrojov); ako sa následne fakty inšti-
tucionálne a symbolicky zoskupujú (výroba
archívov); ako sa vyťahujú späť na svetlo,
navzájom spájajú a interpretujú (výroba
narácií) a ako sa im napokon retrospektívne
prisudzuje dôležitosť v komplexných de-
jinách (výroba histórie ako koherentnej re-
flexie minulosti). Tieto štyri etapy výroby de-
jín naznačujú, že koncept objektívnej histó-
rie je tak pre Trouillota ako pre Foucaulta
len prenatálnym obdobím historiografie. Na
ich vkus je však toto obdobie trochu prid-
hé.

Niekoľkonásobnou filtráciou minulého
diania cez mocenské, inštitucionalizované
či individualizované sitá však nevzniká len
história – to, čo *počut'*. Na ťažko priepust-
ných tkanivách sit zákonite vznikajú sedi-
menty, tichá, ktoré možno zachytiť len
povznesením sa nad ne. Identifikovať *tichá*
nemožno vďaka sile či slabosti ich zvuko-
vých vibrácií, či vďaka frekvencii ich tónov.
Tichá sú pozičné (a opozičné) záležitosti –
primárne nezávisia od zmyslov, ale od pozí-
cie (meta)narátora. Nie tonalita, ale perspek-
tíva vytvára históriu.

V dôslednom perspektivizme tkvie naj-
väčšia sila *metahistorika* Trouillota; práve
to je však aj najväčšia slabosť *historika*
Trouillota. Pokus o reflexiu hraníc historio-
grafického diskurzu, snaha o postihnutie
štruktúrnych podmienok jeho vzniku z me-
taperspektívy totiž naráža na vlastnú situ-
ovanosť reflektujúceho. *Meta* je méta na-
vždy nedosiahnuteľná v absolútnom zmys-
le. Trouillotova vlastná historiografická na-
rácia, jeho nová interpretácia haitskej revolú-
cie nie je a nemôže byť pravdiviejšia ako tie,
na ktorých stavia, na ktoré reaguje, a ktoré
neguje. A to práve preto, že na nich stavia,
reaguje na ne a neguje ich. Haifanove inter-
pretácie si tak zaslúžia poklonu nie pre svo-

ju objektívnosť, ale pre poctivosť, s akou au-
tor pristupuje k diskurzívnym aj subjek-
tívnym limitom.

Vážení slovenskí historici, vážené sloven-
ské historičky! (teda minimálne tí a tie, čo
o to stojíte): Nastal čas posunúť Foucaultov
odkaz z roviny módného zaklínadla a roz-
pracovať ho á la Trouillot aj v historiografii.
Súst je v našej minulosti neúrekom. Pri troš-
ke dobrej vôle môžu byť také Benešove de-
kréty len ľahkým predjedlom, po ktorom
môžu prísť na rad hlavné chody našej his-
torickej (seba)reflexie. Profesor antropológie
na Johns Hopkins University Michel-Rolph
Trouillot ponúka vhodný postup na ich
prípravu aj servírovanie. Prípadné problémy
s trávením už potom nebudú dôsledkom
zlých receptov, ale budú závisieť len od
našej pripravenosti na konzumáciu. Preje-
dení sladkosťami našej národnej histórie
sme voči kvalitnej gastronómii dosiaľ vcelku
sans souci. Žiaľ.

FRANCIS FUKUYAMA: KONEC DĚJIN A POSLEDNÍ ČLOVĚK

Praha, Rybka Publishers, 2002

JURAJ GYARFÁŠ

Americký politológ Francis Fukuyama
(1952) je v Spojených štátoch aj vo svete
známou postavou. Politicky sa radí k neo-
konzervatívcom. Bol aktivistom Projektu pre
nové americké storočie a v roku 1997 pod-
písal list, ktorým táto organizácia odpo-
rúčala vtedajšiemu prezidentovi Clintonovi
napadnúť Irak a zvrhnúť Saddáma Husajna.
Napriek tomu však nesúhlasil s inváziou
v roku 2003. V súčasnosti pôsobí v Pre-
zidentovej rade pre bioetiku a na viacerých
univerzitách.

Jeho sláva sa odvíja od článku *Koniec
dejín?* uverejneného v lete 1989 v časo-
pise *The National Interest* a od knihy *Ko-
niec dejín a posledný človek*. Téma o konci
dejín (mimočodom spolu s tézou politoló-

ga Samuela Huntingtona o zrážke civilizácií) práve vďaka svojej provokatívnosti a prekvapivosti obletela svet a v súčasnosti patrí ako úvodný bonmot do každej druhej prednášky a eseje. Téma vyvolala množstvo odmietavých reakcií, pričom kritici obvinili Fukuyamu z marxizmu, naivity alebo jednoducho z omylu.

Napriek rozruchu, ktorý Fukuyamova téza vyvolala, však v žiadnom prípade nie je jedinečná. Fukuyama sa začlenil do radu filozofov, ktorí v dejinách videli progres k akémusi konečnému štádiu, v ktorom bude hybná sila dejín konečne v rovnováhe a dejiny v tomto štádiu zastanú. Nemecký filozof G. W. F. Hegel napríklad považoval za koniec dejín moment, v ktorom zvíťazí racionálna forma spoločenského usporiadania. Karol Marx zase hovoril o komunistickej spoločensko-ekonomickej formácii, v ktorej skončí večný boj medzi utláčanými a utláčateľmi.

Ako teda vyzerá Fukuyamov koniec dejín? Fukuyama vidí koniec dejín v súčasnej liberálnej demokracii, o ktorej tvrdí, že je „konečným bodom ideologickej evolúcie ľudstva“ a „konečnou formou ľudskej vlády“. Svoje presvedčenie zakladá na dvoch fundamentálnych argumentoch. Po prvé na modernej prírodnej vede a technológii, ktorá vedie ku kapitalizmu, vzniku strednej vrstvy a zároveň si vyžaduje vzdelané obyvateľstvo. „Ekonomická interpretácia dejín je však neuplná a neuspokojivá, a preto prichádzame k druhému Fukuyamovmu argumentu. Druhý argument vychádza z Hegela, respektíve z interpretácie Hegela od Alexandra Kojèva, francúzskeho filozofa ruského pôvodu (Fukuyama sám priznáva, že „nejde o Hegela ako takého, ale Kojèvov výklad Hegela alebo možno o nového, syntetického filozofa menom Hegel-Kojève“). Opisuje „boj o uznanie“, ktoré ženie „dvoch primitívnych bojovníkov k tomu, aby sa snažili dostať druhého k uznaniu svojej ľudskosti tým, že riskujú vlastné životy v boji na život a na smrť.“ Takto sa rodí vzťah pána

a otroka, ktorý vidíme v celých dejinách. Avšak „život v univerzálnom a homogénnom štáte plne uspokojuje jeho občanov. Tým sa myslí, že moderná liberálna demokracia je zbavená protikladov.“

Veľká časť kritiky tézy o konci dejín tvrdila, že dejiny sa predsa zjavne neskončili. Fukuyama oponuje, že títo kritici nepochopili, ako používa pojem „dejiny“. Podľa neho „chápali dejiny v konvenčnom zmysle výskytu udalostí a poukazovali na to, že pád berlínskeho múru, čínsky komunistický masaker na námestí Tchien-an-men a iracká invázia do Kuvajtu sú dokladom toho, že dejiny pokračujú a ja som bol *ipso facto* usvedčený z omylu.“ Fukuyama sa voči týmto námietkam vymedzuje tak, že nikdy nehovoril o konci dejín v bežnom ponímaní, ale o konci „vývoja fundamentálnych princípov a inštitúcií, pretože všetky skutočne veľké otázky budú zodpovedané“.

Toto ukazuje, že pri Fukuyamovej téze došlo k zásadnému nedorozumeniu – nedorozumeniu medzi filozofiou a politológiou. Filozofia postuluje a skúma zásadné pravdy, ktoré však nie sú priamo použiteľné pre praktický život. Preto je úlohou vied blízkyh filozofii (ako sú politológia, sociológia a mnohé iné) prekladať tieto pravdy do návodov na praktický život. Montesquieuovo veľké politicko-právnické dielo Duch zákonov nepochybne vychádzalo z metafyzických právd, avšak robilo z nich praktické návody na budovanie štátu a práva. Dielo Francisa Fukuyamu je z hľadiska svojej argumentácie (najmä v druhom argumente založenom na Hegelovi) aj z hľadiska praktickej použiteľnosti filozofické. Preto je jeho téza nepoužiteľná na praktické rozhodovanie politikov alebo anticipovanie budúceho vývoja, a to mu kritici vyčítajú. Domnievam sa, že je to nedorozumenie a Fukuyamova kniha si v oblasti praktických politických vied nezaslúži kritiku, ale presun do oblasti filozofie.

Myslím si však, že vyhlásiť Fukuyamu jednoducho za filozofa a zbaviť ho tým akej-

koľvek kritiky za to, že jeho tézy sa v praktickom živote nepreukázali, by bolo príliš jednoduché. Domnievam sa totiž, že autor vo vzťahu k praktickej využiteľnosti svojich téz vystupoval do istej miery alibisticky. Na jednej strane v diskusii s politologickou (a do veľkej miery aj empiricky podloženou) tézou Samuela Huntingtona o zrážke civilizácií Fukuyama ponúkal svoju tézu ako relevantnú alternatívu. Po 11. septembri 2001 napísal, že konflikt je len „bojová akcia zadného voja“ a dlhodobo bude liberálna demokracia jediným dominujúcim systémom. Táto dlhodobá filozofická vízia metafyzickej nevyhnutnosti liberálnej demokracie však pre praktickú politiku ani nevyšvetľuje prebiehajúce deje, ani nedáva odporúčania, ani neanticipuje budúcnosť. Jednoducho len prináša do diskusie neverifikovateľnú a nefalzifikovateľnú hypotézu. V tomto zmysle sa teda sám domáha uznania praktických politických vied. Na druhej strane však na kritiku práve z týchto pozícií odpovedá tým, že sa stiahne na pole filozofie a namieta, že jeho pojem „dejiný“ bol zle pochopený.

Neodvážujem sa hodnotiť Fukuyamovu argumentáciu z pozície filozofie. Ale z pozície praktickej politológie je jeho téza nevyužiteľná, nič nevyšvetľujúca, neverifikovateľná a nefalzifikovateľná. A teda len poetická.

JOHN UPDIKE: HĽADAJ MOJU TVÁR

Bratislava, Ikar, 2004

MARCELA HERDOVÁ

Hope Chavetsová, 79-ročná maliarka, sedí vo svojom dome vo Vermonte a odpovedá na otázky neodbytnej a neprístupnej novinárky Kathryn D'Angelo. Jeden jediný deň, jedno jediné interview: to je na prvý pohľad nezvyčajne jednoduchá deťová línia Updikovej knihy Hľadaj moju tvár.

V jeho, zatiaľ poslednom, románe sa však skrýva oveľa viac.

Kathryn, ambiciózna mladá novinárka, prichádza v skorý aprílový deň za Hope, aby s touto svedkyňou dejín amerického povojnového umenia urobila rozhovor pre internetový časopis. Príbeh sa pohybuje medzi odpoveďami Hope, jej vnútorným monológom a rozprávaním v reálnom čase. Interview má byť exkurzom do jej bohatého života, ako profesionálneho, ale najmä osobného, do dvoch svetov, ktoré sa jej postave navzájom prelínajú. Vlastne ani jedna z aktérok spočiatku neverí, že rozhovor bude skutočne o Hope, ale skôr o jej slávnych manželoch. Hope bola vydatá trikrát, dvakrát ovdovela a raz sa rozviedla. Dvaja manželia Hope boli významní maliari, tretí je zberateľom umenia.

Nenechajme sa však zmýliť, nejde tu o čisto fiktívny príbeh. Naopak, Updike sa vo svojej knihe snaží zachytiť vzostup a pád amerického umenia, podať svedectvo o živote newyorskej bohémy v období tridsiatych, štyridsiatych a povojnových rokov. Hovorí o umelcoch, vedených najmä Jacksonom Pollockom, ktorí postupne zobrali Európe vietor z plachiet a z New Yorku urobili svetové centrum umenia.

Sám Updike charakterizuje v úvodnom slove k nádejnému čitateľovi svoj román takto: „Toto dielo je umelecká próza. Nič v nej nie je nevyhnutne pravdivé. Márne by som však popieral, že veľké množstvo podrobností pochádza z obdivuhodného a vyčerpávajúceho diela Stevena Naifeha a Gregoryho Whita Smitha Jackson Pollock: Americká sága (Clarkson N. Potter, 1989), alebo že niektoré moje vymyslené výroky umelcov sa dosť verne pridržajú výrokov zozbieraných v objavnej antológii Abstraktný expresionizmus: Tvorcovia a kritici, ktorú zredigoval a úvodom doplnil Clifford Ross.“

A skutočne ide o veľké množstvo podrobností a podobností. Niektorým postavám necháva Updike vlastné mená, nie-

ktoré mierne modifikuje, iné zas mení úplne. Väčšinou tí, ktorí sa v románe objavujú v menej významných úlohách, si ponechávajú vlastné mená. Naopak, tých, ktorí v tejto knihe zohrávajú dôležitejšiu úlohu, Updike maskuje. Nie je však ťažké uhádnuť, o kom sa v skutočnosti hovorí. Aspoň v prípade prvého manžela Hope, Zacka McCoya, ktorý predstavuje Jacksona Pollocka, jedného zo zakladateľov abstraktného expresionizmu. Druhý manžel, pop-artový umelec Guy Holloway, je kolážou hneď niekoľkých osôb – je Andym Warholom s nádychom Wayna Theibauda, Jamesa Rosenquista, Claesa Oldenberga a Jaspera Johnsa. A možno aj iných. Spoznávame tu aj ďalšie postavy, napríklad Barneta Newmana ako Bernieho Novu a Willema de Kooniga pod menom Onno de Genoog. Sama Hope predstavuje Pollockovu ženu Lee Krasnerovú, ktorá stála a aktívne asistovala pri samom zrode abstraktného expresionizmu.

Do akej miery vlastne čítame skutočné detaily a kedy len fikciu, je pri rôznych postavách rozdielne. Napríklad pri Hope mení Updike niekoľko dôležitých biografických faktov: Krasnerová sa narodila roku 1908, fiktívna Hope o štrnásť rokov neskôr, mala po Zackovi ešte dvoch manželov, kým Krasnerová ostala vdovou. Avšak, keď Updike vykresľuje jedného z Hopiných učiteľov, Hermanna Hochmanna, získavame verný portrét Hansa Hofmanna, ktorý sa v tridsiatych rokoch minulého storočia zaslúžil o uvedenie začínajúcich amerických umelcov do sveta európskeho abstraktného umenia.

Určite nie je jednoduché hovoriť o jednom druhu umenia pomocou druhého umenia, ako jeden z mála úspešných príkladov nám môže poslúžiť Thomas Mann so svojím Doktorom Faustom. A čo Updike? Hľadaj moju tvár je kolážou umeleckej kritiky, dejín umenia, reflexií o umení a fikcie. Jeho kniha nepatrí medzi tie menej náročné. Miestami sa autorova hra na

hľadanie skutočnej postavy stáva zbytočne mätúcou a komplikovanou a spomaľuje rytmus celého románu. Napriek tomu, že je napísaná klasicky čistým a príťažlivým štýlom a je pomerne vybalansovaná, niekedy sa Updike až nadmieru pohráva s historickými detailmi, a tak nás ochudobňuje o poznatky z vnútorného sveta hlavnej hrdinky.

Reflexia umenia však nepohlcuje všetko ostatné. Updike vo svojom románe sám maľuje, nielen exteriéry, v ktorých sa interview odohráva, ale aj krehké a rýchlo sa meniace myšlienky a pocity. Stávame sa napríklad svedkami zvláštneho súboja medzi Hope a Kathryn, raz víťazí jedna, inokedy druhá. Hneď prvá novinárkina otázka dostane Hope do defenzívy, čo sa odrazí na celom priebehu interview. Kathryn nemá rešpekt voči žiadnej intimite, Hope ju považuje tak trochu za vláštneho newyorského votrelca, ich rozhovor sa často zvrtnie na rozoberanie detailov Hopinho sexuálneho života.

Napriek všetkému svojmu chladu sa Kathryn predsa len niekedy roztápa, niekedy sa nad Hope zľutuje a niekedy opustí svoj invazívny spôsob výsluchu a nechá staršiu ženu len tak rozprávať. Hope počas rozhovoru o Kathryn veľa rozmýšľa a navzdory svojim, niekedy nepríjemným pocitom sa jej snaží vyhovieť. Nakoniec si ani nedokážeme presne zaradiť vzťah, ktorý sa medzi nimi rozvíja, rovnako ako v reálnom živote, keď si nie sme sami istí našimi pohnútkami. Tým, že Updike vykresľuje svoju hlavnú hrdinku s takýmito zmiešanými pocitmi, vytvára niekoľko-rozmernú postavu, ktorá pôsobí veľmi ľudsky. Treba však podotknúť, že druhá protagonistka zostáva v románe stále niekde v úzadí, Updike sa ju nepokúša rozvíjať. Dozvedáme sa, že má priateľa, žije v New Yorku, má nové topánky: niekoľko detailov, ale aj tie najmä v kontexte reakcií samotnej Hope. Aj Kathryn však má čím zaujať, snaží sa dotknúť niečoho významného, nesm-

rteľného, sama je na neľahkej ceste, hľadájúc uznanie.

Tieto dve protagonistky nie sú len individuálnymi postavami, ale zosobňujú aj špecifické typy. Dve ženy, dva životy, dva odlišné pohľady na život a umenie. Hope hovorí Kathryn: „To je dôvod, prečo abstrakcia bola tak príťažlivá, bolo to všetko ja. Viem, že sa to všetko musí zdať vašej generácii, ktorá v ja neverí a považuje ho iba za sociálny konštrukt, veľmi naivné, rovnako ako neveríte, že existujú spisovatelia, iba texty, ktoré sa píšú samy a môžu znamenať čokoľvek.“ Kathrynin svet je zase „odolný voči zázrakom, predspracovaným, všetky emócie a impulzy sú zanalyzované a očistené pred tým, než môžu rozkvitnúť... všetko je zredukované na elektrické impulzy, častice...“

Z rozprávania sa nám najprv môže zdať, že Hope zasvätila celý svoj život umeniu. Čoskoro však zistíme, že tento dojem je klamlivý. Naopak, Hope obetovala svoje maľovanie kvôli mužom v jej živote. Najprv odložila svoj talent nabok, aby sa mohla starať o prvého manžela, ktorý sa správal ako dieťa, a opätovne o ďalšieho manžela a ich tri deti. Hope dokonca Kathryn radí, že jej priateľ nie je pre ňu príliš dobrý. Snaží sa ju azda ušetriť obetí a ústupkov, ktoré urobila ona? Nad Updikovou knihou sa vznáša otázka: prečo sa ženy spravidla nestávajú veľkými umelkyňami?

Predstava ženy, slúžiacej mužovi, ako žena či umelkyňa, sa objavuje pozdĺž celej

románovej línie. Hope nachádza konečne seba, až keď ostáva sama. Počas väčšiny života je zatienená svojimi oveľa slávnejšími manželmi a Updike sa pýta, prečo tomu tak je. Je to nedostatok talentu, jej osobnosť, ženskosť, alebo tým, že sa jednoducho obetovala?

Nemohla byť Hope rovnako geniálna za lepších podmienok? To, že žena maliarka je akosi inherentne menej dobrá ako jej mužský protipól, sa objavuje v slovách samotnej Hope.

Prečo Hľadaj moju tvár? Názov knihy si Updike požičal zo Žalmy 27, kde sa hovorí: „V srdci mi znejú tvoje slová: Hľadajte moju tvár! Pane, ja hľadám tvoju tvár.“ Práve to vyjadruje podľa Updika hľadanie umelcov, aj keď nie možno priamo takto sformulované. Cez výtvarné a literárne umenie nám Updike hovorí o neutíchajúcom hľadaní toho božského. Odlesku tváre.

Moci interpretujúceho sa dnes pripisuje kľúčová úloha: kniha je tým a pre toho, kto ju číta. O Updikovom románe to platí určite. Umenie, dejiny, filozofia, Boh, vzťahy, hľadanie seba – to všetko v tomto nesmierne bohatom románe nájdeme. Kniha teda nie je určená len milovníkom výtvarného umenia, aj keď tých zaujme možno najviac. Hľadaj moju tvár sa dá čítať z niekoľkých uhlov a každý si z tohto románu odnesie niečo iné. A podľa toho, čo to bude, rozpoznáme hádam aj niečo v tej našej vlastnej tvári.